

کارکردهای اجتماعی باورداشت انتظار در زمینه تحقق ظهور از دیدگاه آیت‌الله صافی گلپایگانی

فاطمه یاسری^۱

چکیده

«انتظار» پدیده‌ای است که دارای نقش کارکردی و کنشگری در حیات انسان است. بر خلاف دیدگاه رایج که انتظار را امری مذموم و غیرمطلوب می‌داند، منتظر با استمرار غیبت، از نعمت انتظار برای تکامل نفس خویش و به تبع آن زمینه‌سازی اجتماعی ظهور تا تحقق حکومت جهانی کمک می‌طلبد. تبیین دیدگاه آیت‌الله صافی گلپایگانی، به عنوان یکی از مراجع تقلید شیعه و از صاحب‌نظران برتر حوزه مهدویت در خصوص کارکردهای اجتماعی انتظار اهمیت دو چندانی می‌یابد. به عقیده ایشان، انتظار، ضامن بقای جامعه شیعی و ممهّد تحقق حکومت عدل جهانی است. این نوشته با تحلیل کارکردهای اجتماعی انتظار در اندیشه آیت‌الله صافی گلپایگانی نگاشته شده است. برخی از کارکردهای اجتماعی انتظار، مانند تحقق عدالت اجتماعی در جامعه، منع از هرگونه عقبگرد به سوی فرهنگ جاهلیت، مقاومت و پایداری در برابر رهبری فاسد و مبارزه با انواع انحراف‌ها؛ از جمله نتایج مهم این پژوهش است. این نوشتار به روش کتابخانه‌ای گردآوری و در حوزه اندیشه‌ورزی به شیوه توصیفی-تحلیلی نگاشته شده است.

واژگان کلیدی: کارکردهای اجتماعی، انتظار، ظهور، آیت‌الله صافی گلپایگانی.

---

۱. فاطمه یاسری، فارغ التحصیل سطح سه جامعه الزهراء (ع)، عضو شورای انجمن کلام جامعه الزهراء (ع)، فارغ التحصیل دوره تربیت مدرس جامعه الزهراء (ع).
fatemeh_ysr@yahoo

مقدمه

«اعتقادات» و «باورها» از جمله اموری هستند که بر زندگی فردی و اجتماعی بشر اثر گذار هستند و از آن‌ها به عنوان «پدیده‌های کارکردی» تعبیر می‌شود. باورداشت انتظار، از جمله مؤلفه‌هایی است که دارای کارکرد و کنش فردی و اجتماعی است که متناسب با میزان تحقق و به کارگیری آن در جامعه آثار عینی و ملموسی بر جای می‌گذارد. جامعه در علوم جامعه شناختی از این حیث که حیات آن متأثر از حیات آحاد افراد و بر مبنای عقاید و باورهای آن‌ها است؛ علاوه بر این که متضمن باورهای فردی است، به باورهایی با کارکردهای اجتماعی نیازمند است تا به عنوان یک عنصر مستقل به حیات خویش ادامه دهد. پنهان زیستی یا غیبت آخرین امام و حجت الاهی، پدیده‌ای است که ذهن هر انسان جست‌وجوگری را به این نکته معطوف می‌دارد که چرا چنین امری رخ داده است. به عبارتی دیگر، فلسفه و علل غیبت انسانی والا مقام که حضورش مایه نجات انسان‌ها از ضلالت و گمراهی می‌باشد، چیست؟ در کتاب‌های روایی، ادله‌ای مبنی بر حفظ جان حضرت از گزند دشمنان را به عنوان مهم‌ترین دلیل غیبت حضرت ذکر کرده‌اند؛ اما بی‌شک این امر برای پیروان ایشان نیز ثمراتی خواهد داشت. گزینش انسان‌های موفق و استوار که از امتحانات سخت الاهی سربلند بیرون آمده‌اند، یکی از سنت‌های خداوند است، تا آن‌ها نیز با تحمل صبر و شکیبایی در عمل و باور به کمال برسند. آموزه انتظار، همان‌گونه که به لحاظ فردی کارکردهای متفاوتی دارد، به لحاظ اجتماعی نیز دارای کارکردهایی است.

بی‌تردید در این زمینه، دیدگاه‌های شخصیت علمی و دینی مانند آیت‌الله صافی گلپایگانی که ایشان در عرصه سیاسی، فرهنگی و اجتماعی صاحب‌نظر است و به عنوان یکی از مراجع تقلید عصر خود به تبیین وظایف اجتماعی شیعیان پرداخته، حائز اهمیت است. ایشان به عنصر مهم "انتظار" و "کارکردهای اجتماعی" این باورداشت در حوزه مهدویت، توجهی ویژه مبذول داشته و دیدگاه وی با توجه به این که ایشان یکی از متفکران و نویسندگان شیعی است که در حوزه مباحث امامت و مهدویت در زمره پژوهشگران پرکار شیعی و از پیشکسوتان مهدوی پژوهی به شمار می‌آید، توجهی دو چندان می‌طلبد. این نوشتار درصدد است دیدگاه این عالم بزرگ را در

حیطه کارکردهای اجتماعی آموزه انتظار تبیین کند.

ضرورت و اهمیت

آموزه‌های اسلام و روشنگری‌های آن که بر مبنای فلسفه‌های صحیح اجتماعی و واقعی قرار دارد؛ اصل انتظار را همراه با نگاه به سوی آینده، پشتوانه‌ای برای بقا جامعه مسلمان و محرک احساسات و روح فعالیت به سوی جهانی برتر می‌داند. از این روست که در احادیث، انتظار آینده بهتر، گشایش و فرج را برترین اعمال شمرده‌اند؛ چنان که رسول خدا ﷺ می‌فرماید: «أَفْضَلُ أَعْمَالِ أُمَّتِي اِنتِظَارُ الْفَرَجِ؛ برترین کارهای امتم انتظار فرج است.»^۱ در واقع، انسان‌ها با اعتقاد به پیروزی نهایی حق، استقرار صلح و عدالت، فراگیری ایمان اسلامی و در نهایت حکومت دینی بر جهان؛ در صدد افزایش ظرفیت‌های اجتماعی بر می‌آیند و نه تنها خودسازی، بلکه تقویت جامعه را در زمره اهداف خویش قرار خواهند داد. نگاه جهانی داشتن به حکومت مهدوی به تمام منتظران این پیام را خواهد داد که خود را برای تبدیل به قدرت سیاسی و نظامی و فرهنگی آماده کنند. در نتیجه پذیرفتن حاکمیت‌های نامشروع تنها بخشی از کارکردهای اجتماعی انتظار است که با دانستن و به کار بستن آن‌ها جامعه را به سوی رشد و شکوفایی سوق می‌دهد.^۲

پیشینه بحث

کارکردهای فردی و اجتماعی آموزه انتظار، از جمله عناوینی است که محققان توجه ویژه‌ای به آن دارند. در این زمینه کتاب "بررسی کارکردهای اجتماعی انتظار حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه در ایران معاصر"، نوشته محمد صادق خوراسگانی در سال ۱۳۸۸ و کتاب "کارکردهای اجتماعی اعتقاد به مهدویت"، نوشته محمود ملکی راد در سال ۱۳۹۷ منتشر شده‌اند. مقالاتی با عنوان "کارکرد اجتماعی اعتقاد به مهدویت"، نوشته محمود ملکی راد و "تأثیر اجتماعی اعتقاد به مهدویت از دیدگاه جامعه‌شناسی؛ نوشته حسن عبدی‌پور، از جمله مقالات مرتبط با موضوع این نوشتار

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، کمال الدین و تمام النعمه، ج ۲، ص ۶۴۴.

۲. صافی گلپایگانی، انتظار عامل مقاومت، ص ۸۷.

هستند. وجه تمایز مقاله حاضر با نوشته‌های سابق، بررسی اختصاصی دیدگاه آیت‌الله صافی گلپایگانی در باب کارکردهای اجتماعی آموزه انتظار و تحلیل نقش آن در ظهور است. البته با جست‌وجو در پایگاه‌های علمی منتشرکننده مقالات مانند نور مگز، مقاله علمی با این عنوان، یعنی "کارکردهای اجتماعی انتظار" از دید آیت‌الله صافی گلپایگانی یافت نشد. آیت‌الله صافی گلپایگانی به عنوان عالمی ربانی و یکی از مراجع بزرگ تقلید شیعیان در باب مهدویت و امامت کتاب‌های فراوانی نوشته‌اند. در کتاب منتخب الاثر ایشان که کتاب برتر سال مهدوی انتخاب شده است، در جلد سوم تنها به بیان روایات در باب فضیلت انتظار پرداخته شده است. ایشان در کتاب‌های دیگرشان به طور پراکنده به کارکردهای فردی و اجتماعی انتظار اشاره کرده‌اند. در کتاب "انتظار عامل مقاومت"، به طور ویژه بر عامل انتظار، به عنوان عنصر اصلی نجات و پیروزی ملت‌ها در برابر مستکبران تأکید شده و چندین فصل را به این مبحث اختصاص داده‌اند. نوشتار حاضر به لحاظ موضوع و محتوا، از این جهت که تأثیر و کارکردهای اجتماعی این آموزه را در تحقق ظهور از منظر آیت‌الله صافی گلپایگانی به طور خاص بررسی کرده است، نوآوری دارد.

مفهوم‌شناسی

۱. کارکرد اجتماعی

"کارکرد" به معنای اثر، بازده و عملکرد^۱، معادل واژه "function" در انگلیسی است. به لحاظ جامعه‌شناسی، "کارکرد"، به معنای اثر یا پیامدی است که یک پدیده در ثبات، بقا و انسجام نظام اجتماعی دارد. به عبارت دیگر، «کارکردگرایی» هر پدیده از نظر تأثیر آن پدیده با سایر ساختار جامعه مورد شناخت قرار می‌گیرد.^۲ رویکرد "کارکردگرایی" که ترجمان "functionalist"

۱. دهخدا، لغتنامه.

۲. محسنی، مقدمات جامعه‌شناسی، ص ۵۳.

است، بیان می‌دارد که بخش‌های یک جامعه برای حفظ ثبات آن ساختار یافته‌اند.^۱ دیدگاه کارکردگرایی بر این اصل استوار است که جامعه به مثابه بدن است که هر یک از ارگان‌ها مانند اعضا و جوارح آن می‌باشند و هر یک کار معینی را برای حفظ آن کل انجام می‌دهد.^۲ در شناخت اجتماعی کارکرد یک آموزه، به آن گزاره به صورت کلی، صرف‌نظر از دینی یا غیردینی بودن آن نگاه می‌شود؛ سپس تأثیرات مثبت و منفی آن در اجتماع مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. هنگامی که سخن از کارکرد اجتماعی به میان می‌آید، منظور این است که تأثیرات گزاره انتظار در جامعه مورد ارزیابی قرار می‌گیرد و از آثاری که بر آحاد جامعه می‌گذارد، سخن به میان نمی‌آید.^۳

انتظار

«انتظار» در لغت به معنای امید داشتن و چشم به راه بودن است.^۴ در برخی کتاب‌ها واژه «آینده‌نگری»، هم معنای انتظار ذکر شده است. بر این اساس، درون شخص منتظر، دو عنصر «نفی» و «اثبات» (ناراضی بودن از وضع موجود و تلاش برای ایجاد وضع بهتر) موج می‌زند.^۵ زندگی اجتماعی و فردی بشر بدون انتظار به رخوت و سستی دچار خواهد شد، در واقع، انتظار علت حرکت و تحرک بخش است و هر چه منتظر مقدس‌تر باشد، انتظار به تبع آن از تقدس بهره خواهد جست: «قُلْ كُلُّ مُتَرَبِّصٍ فَتَرَبِّصُوا»^۶؛ بگو: همه منتظرند، پس منتظر باشید».

«انتظار» در فرهنگ مهدویت به معنای چشم به راه مصلح جهانی بودن و به معنای آماده‌باش کامل فکری، اخلاقی، مادی و معنوی است که نتیجه آن اصلاح جهان است. انقلاب حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه دیگر انقلاب‌هاست که بدون مقدمه و زمینه‌سازی به وجود نخواهد آمد،

۱. شفر، ریچارد، فرهنگ فشرده جامعه‌شناسی، ص ۶۶.

۲. توسلی، نظریه‌های جامعه‌شناسی، ص ۲۱۲.

۳. چراغی کوتیانی، «کارکردهای اجتماعی آموزه انتظار از منظر آیت‌الله خامنه‌ای»، نشریه معرفت فرهنگی اجتماعی، ص ۸۲.

۴. همان.

۵. مکارم شیرازی، حکومت جهانی مهدی، ج ۱، ص ۸۵.

۶. طه: ۱۳۵.

برای تحقق چنین انقلابی به انسان‌هایی مخلص خداشناس، امام شناس، شکست‌ناپذیر و وفادار نیازمند هستیم که با بینش عمیق زمینه خودسازی برای خود و دیگران را فراهم می‌آورند. اگر چه آزمایش‌های دینی برای همه ایمان‌آوردگان در همه زمان‌ها وجود دارد؛ در عصر غیبت سختی این آزمایش‌ها به اوج خود می‌رسد تا تنها افراد خالص و با درجه ایمان بالا بتوانند از این آزمایش‌ها سربلند بیرون بیایند. علت این سختی‌ها به دلیل دقت هدفی است که در انتها انتظار آن را داریم و آن، تشکیل حکومتی عاری از هرگونه شکست و سرنگونی، به علاوه ستاندن حق مظلومان عالم و تحقق وعده الهی در به ارث رسیدن زمین به صالحان است. چنین هدفی مستلزم به کار بستن عمیق‌ترین برنامه‌های اخلاقی، فکری و اجتماعی است.^۱

ظهور

«ظهور»، از اصطلاحات رایج در فرهنگ مهدویت است که به معنای آشکار بودن چیزی است که سابقاً آشکار نبوده^۲ و در اصطلاح، ظاهر شدن حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه له بعد از پنهان زیستی طولانی، برای قیام و برقراری عدل جهانی است.^۳ درباره امام زمان عجل الله تعالی فرجه له معنای دیگری از ظهور هم به کار رفته است و آن، اعلام انقلاب و قیام با شمشیر است؛ چون آن حضرت علیه ستم قیام می‌کند و انقلاب بزرگی را به راه می‌اندازد.^۴

دوران ظهور را می‌توان به چند مرحله تقسیم کرد: ابتدا آشکار شدن حضرت می‌باشد که علم آن زمان در اختیار خداوند است. پس از آشکار شدن قیام و نهضت به امر الهی بر ستمگران و مبارزه با آنان می‌باشد و مرحله پایانی مرحله تثبیت حکومت جهانی است. در روایات به هر یک از این سه مرحله ظهور اطلاق شده است.^۵

۱. صافی گلپایگانی، انتظار عامل مقاومت، ص ۸۵.

۲. فراهیدی، العین، ج ۴، ص ۳۷.

۳. سلیمیان، درسنامه مهدویت، ج ۳، ص ۱۵۵.

۴. صدر، تاریخ الغیبه، ج ۲، ص ۳۹۷.

۵. سلیمیان، فرهنگ نامه مهدویت، ص ۲۶۷.

کارکردهای اجتماعی انتظار در اندیشه آیت‌الله صافی

از دیدگاه آیت‌الله صافی، کارکرد هر عقیده آن است که مسیر انسان و هدف و مقصود او را مشخص می‌کند. چنانچه آن عقیده با واقع و حقیقت مطابق باشد، نه تنها هدف و مقصد، بلکه اعمال و رفتار انسان نیز از انسانیت و شرافت حقیقی و بر اساس معیارهای الهی برخوردار خواهد بود.^۱ آموزه انتظار مانند تمام پدیده‌های اجتماعی، پدیده‌ای است که دارای کارکردهای فردی و اجتماعی است. کارکردهای این آموزه بر طرز فکر و اندیشه، چگونگی برداشت ما از مطالب و مسائل حیاتی و نیز بر روابط اجتماعی، سلیقه‌ها، روش‌های اخلاقی و سیاسی مؤثر است. آموزه انتظار از فروغ ایمان به نبوت نشأت می‌گیرد و تثبیت‌کننده هر چیزی است که از نبی اکرم صلی الله علیه و آله به ما رسیده است. به عبارت دیگر، این اعتقاد علاوه بر این که تاریخ ساز است، ضامن حیات دینی و اجتماعی آینده می‌باشد.

چنانچه بخواهیم اندیشه آیت‌الله صافی را در زمینه تأثیرات اجتماعی باورداشت انتظار واکاوی کنیم، می‌توان به شماری از کارکردهای اجتماعی آن دست یافت که عبارتند از:

۱. وحدت و تمهید جامعه برای حکومت جهانی

آموزه‌های اسلام، انسان و جوامع بشری را به سوی وحدانیت و توحید سوق می‌دهد. بر این اساس، تعدد جوامع برحسب تعدد مرزهای جغرافیایی امری اعتباری و غیرواقعی است و خداوند متعال امت اسلام را با تعبیر "امت واحده" مورد خطاب قرار می‌دهد و تعدد جوامع و پرستش افراد و یا خدایانی غیر خداوند متعال و اتخاذ معبودهای متعدد یا توکل و توسل به آن‌ها در دین اسلام شرک و باطل است.

قرآن مجید می‌فرماید: «إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ»^۲؛ این است امت شما که امتی یگانه است، و منم پروردگار شما. پس مرا بپرستید».

۱. صافی گلپایگانی، امامت و مهدویت، ج ۱، ص ۳۴۷.

۲. انبیاء: ۹۲.

آیت‌الله صافی گلپایگانی در کتاب «امامت و مهدویت» با تأکید بر این مطلب که اسلام دین جامعه جهانی است، چنین عنوان می‌کند:

اسلام قبل از آن که دین یک خانواده باشد، جامعه‌های کوچک را به سوی جامعه بزرگ حرکت می‌دهد. این امتیازات و اعتباراتی که از آن، جامعه‌های گوناگون به وجود آمده است، در اسلام رسمیت ندارد. اسلام افراد بشر را معارض یکدیگر و در برابر یکدیگر قرار نمی‌دهد، و تضادها و برخوردها و مزاحمت‌هایی که از اسم و رسم این جامعه‌ها به وجود آمده است، همه باید در جامعه جهانی اسلام که فقط به خدا تعلق دارد، و هیچ رنگ و نژاد و خصوصیات وطنی در آن وارد نیست و همه در آن مشترک می‌باشند، ادغام گردد؛ تا آن جا که غیر از مملکت خدا، که منزله از هرگونه ستمی بر اهل مملکت خود می‌باشد، کشور دیگری وجود نداشته باشد.^۱

امروزه جوامع بشری در سرتاسر دنیا به این حقیقت اذعان کرده‌اند که تنها مسیر رشد و ترقی انسان‌ها اتحاد و تشکیل جامعه واحد بشری است؛ جامعه‌ای که از آن به "دهکده جهانی" تعبیر می‌کنند و قوانین خود را بر این اساس وضع و حاکمیت مطلوب و مطلق خویش را دموکراسی می‌نامند. این، در حالی است که دموکراسی حقیقی در هیچ نظامی قابلیت اجرایی ندارد و دموکراسی حقیقی تنها در مکتب اسلام با رعایت تمام حقوق و مساوات بین انسان‌ها قابل اجراست.^۲

انتظار و عقیده به ظهور مهدی موعود این اندیشه را در وجود انسان بنا می‌نهد که روزی یک منجی جهانی خواهد آمد و بر کل مردم جهان حکومت خواهد کرد. به عبارت دیگر، اعتقاد به ظهور به معنای اعتقاد به محقق شدن حکومت جهانی و یک مجتمع واحد انسانی است. در حدیث چنین آمده است:

«إِذَا قَامَ الْقَائِمُ الْمُهْدِيُّ، لَا يَبْقَى أَرْضٌ إِلَّا نُودِيَ فِيهَا شَهَادَةً أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا

۱. صافی گلپایگانی، امامت و مهدویت، ج ۱، ص ۳۵۳.

۲. همان، ص ۳۵۵.

رَسُولُ اللَّهِ^۱

به طور قطع، منتظران راستین با علم به این حقیقت که حکومت حضرت مهدی حکومتی جهانی است در انتظار ایشان هستند.

لازمه معنای صحیح انتظار وجود پیوند ناگسستنی با پویایی، حرکت و زندگی است. پدیده انتظار، انسان را به حرکت در جهت مناسب با آن برمی‌انگیزد و از هر حرکت و گرایش با جهت‌های نامتناسب یا ناسازگار و متضاد با انتظار باز می‌دارد. این جاست که این انتظار انسان را وا می‌دارد تا راه‌ها و شیوه‌هایی را برگزیند که او را به خواسته‌ها و هدف‌هایش نزدیک کند و در راستای آمادگی خویش و محیط خود قدم بردارد.^۲

جامعه‌ای که مهدی موعود در آن ظهور می‌کند، جامعه‌ای است که قومیت و ملیت و سایر جایگاه‌های اجتماعی در آن ارزشی نخواهد داشت و این بالاترین و والاترین اجتماع انسانی است که بشر فطرتاً به دنبال آن است. چنانچه انسان منتظر با این نگرش زندگی کند، فکر و مقصدی وسیع خواهد داشت و در پی ساختن چنین جامعه‌ای بر خواهد آمد؛ جامعه‌ای که در آن گروهی، گروه دیگر را استثمار نخواهند کرد و به بردگی نخواهند کشید. در این جامعه حقوق تمام انسان‌ها محترم است.^۳

آیت‌الله صافی بر این باور صحه گذاشته و می‌گوید:

مردمی که منتظر مهدی عجل الله تعالی فرجه و تشکیل جامعه واحد جهانی هستند، باید فکرشان نسبت به سازمان جهان، روشن باشد و ملتفت باشند که این عقیده، آن‌ها را به سوی چه هدفی می‌برد. این پراکندگی‌هایی که در جهان کنونی اسلام است، مخالف روح اسلام و دعوت قرآن است و نمی‌توان آن‌ها را شرعی و اسلامی شمرد؛ چون برنامه اسلام، یکی شدن جامعه و جهانی شدن آن است و اکنون

۱. عیاشی، کتاب التفسیر، ج ۱، ص ۱۸۳.

۲. سلیمیان، فرهنگ نامه مهدویت، ص ۵۸.

۳. همان، ص ۳۵۹.

اگرچه اسلام، گسترش نیافته است، باید جامعه اسلامی موجود، نمونه آن جامعه جهانی باشد. همه باید دید واحد باشند که هیچ یک از آن‌ها از دیگری جدا نبوده و این اختلافات در بین آن‌ها نباشد.^۱

به نظر ایشان، صحبت از حکومت واحد جهانی در قرن‌های گذشته امری محال می‌نمود؛ اما امروزه با گسترش وسایل ارتباط جمعی ارتباط آحاد بشر به سهولت امکان‌پذیر است و این امر استبعاد حکومت بر کل جهان به واسطه امام معصوم علیه السلام را از بین برده است تا آن‌جا که برخی از بزرگان از آن به عنوان طرحی هدفمند برای علاج نابسامانی‌ها یاد کرده‌اند.^۲

۲. انتظار عامل مقاومت

یکی از مهم‌ترین کارکردهای اجتماعی انتظار، ظلم ستیزی، عدم پذیرش حکومت‌های غیراسلامی و مقاومت در برابر حکومت طاغوت است. در حقیقت آن‌گاه که انسان از وضع موجود راضی نباشد و در تغییر وضعیت تلاش کند، در انتظار به سر می‌برد. آیت‌الله صافی گلپایگانی با تبیین کارکرد آموزه انتظار بر این باور است:

مسئله‌ای که همواره مایه امید مسلمانان منتظر و هسته مرکزی انقلاب‌ها علیه نظام‌های استثمارگر بوده، وعده الهی به پیروزی نهایی مستضعفین و محرومین است. ستمگران و تجاوزکاران در برابر این وعده، مانند کسی هستند که بخواهد در جهت مخالف سیلی عظیم شنا کند که سرانجام شکست می‌خورد. کسانی که علیه متجاوزان و استثمارگران انقلاب می‌کنند، اگر فاقد تمام وسایل هم باشند، بهترین و نیرومندترین وسیله و اسلحه پیروزی آنان، امید است که در جهت رضایت و وعده الهی قرار دارند و قطعاً در مبارزه نهایی، پیروزی با آن‌هاست.^۳

در اندیشه آیت‌الله صافی گلپایگانی، مسلمان با تکیه بر این سنت و وعده الهی (حکومت

۱. صافی گلپایگانی، امامت و مهدویت، ج ۱، ص ۳۶۱.

۲. همان.

۳. همان، انتظار عامل مقاومت، ص ۵۸.

صالحان بر زمین) نباید به اوضاع نسبتاً خوب یا همراه یک عدالت نسبی قانع گردد و وظیفه دارد هر گونه ظلم، فساد، تجاوز، جهل و خود کامگی تا تحقق عدالت مطلق در جهان مبارزه کند و به منظور به فعلیت در آورن هدف‌های اسلام کوشش و مجاهدت ورزد؛ زیرا حفظ اسلام و حکومت اسلامی به نفع نوع بشر و تمام جوامع متحیر و مضطربی است که در بحران بی‌خدایی از خود واقعی خویش نیز فاصله گرفته‌اند. به همین دلیل است که تسلیم، کناره‌گیری و تماشای انحطاط جوامع انسانی با ایده‌های مسلمان منتظر، متعهد و معتقد به ظهور حضرت ولی عصر همخوانی ندارد.^۱

کارکرد اجتماعی این قضیه آن است که ملتزم شدن به آن، مردم را به تکاپو، حرکت و قیام علیه باطل ترغیب می‌کند و از یاس و ناامیدی و تسلیم در برابر قدرت‌های استکباری و پذیرش ذلت باز می‌دارد. حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام در این باره می‌فرماید: «لَتَغَطِّقَنَّ الدُّنْيَا عَلَيْنَا بَعْدَ شِمَاسِهَا عَظْفَ الصُّرُوسِ عَلَى وِلْدِهَا».^۲ مضمون این سخنان امیدبخش و مؤده‌دهنده این است: «دنیا بعد از سرکشی و دوربودن از ما، به ما روی می‌کند همانند مهربانی شتر بدخو که به بچه خود مهربان می‌شود».

این سخن خبر از غیب و پیشگویی قاطعی است که نشان‌دهنده آگاهی کامل امام به واسطه علم امامت از وقوع وعده و سنت الهی است و حضرت با این بیان اثبات می‌کند ولی خدا و مصداق «وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ»؛ به سنت‌های الهی عالم و واقف است. همچنین علم او بر نظام جهان ماده و مجردات، علمی الهی و ماذون از خدای سبحان است. سخن مذکور مؤید این آیه است که می‌فرماید در سنت‌های الهی هیچ تغییر و تحولی نیست: «...فَلَنْ نَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ نَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَحْوِيلًا».^۳

بنابراین، آشکار می‌گردد که انتظار و عقیده به ظهور مهدی موعود ذهن و فکر انسان منتظر را

۱. صافی گلپایگانی، انتظار عامل مقاومت، ص ۵۱.

۲. حکمت ۲۰۹، نهج البلاغه.

۳. فاطر: ۳۴.

آینده‌گرا می‌کند و او را برای استقامت، پایداری و مبارزه با ظلم مهیا و او را با این فلسفه مهم تاریخ آشنا و انسان را ملزم می‌کند که جهان را برای انقلابی به رهبری حضرت مهدی، قائم آل محمد آماده می‌کند.^۱

۳. عدالت اجتماعی

«عدل» در کلام حضرت امیر این گونه معنا شده است: «الْعَدْلُ يَصْعُ الْأُمُورَ مَوَاضِعَهَا؛ عدل و دادگستری کارها را سر جای خود می‌نشانند».

راغب اصفهانی در معنای عدل می‌گوید: «عدل، تقسیم و تقسیط کردن به مساوات است».^۲ در روایتی از رسول خدا ﷺ آمده است: «بِالْعَدْلِ قَامَتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضُ؛ آسمان‌ها و زمین، با عدل و تقسیم مساوی و برابر برپا است [که اگر در اجزا و اعضا و اشیای آن کم و زیادی بود و هرچیز و هر رکنی از آن، از آنچه باید داشته باشد، چیزی کم می‌داشت یا چیزی زیادتر بر آن بود، برپایی آسمان و زمین به هم می‌خورد]».^۳

اجرای عدالت یکی از اصلی‌ترین اهداف ادیان الهی مخصوصاً دین اسلام است؛ هدفی که ائمه معصومین علیهم‌السلام طی ۲۵۰ سال از زمان نبوت خاتم‌الاولیاء ﷺ تا ظهور حضرت مهدی ﷺ در پی برقراری آن بودند. رسول خدا ﷺ و امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام عدالت را در برهه‌ای کوتاه همراه با محدودیت به مردم نشان دادند، و نماد بارز و کامل آن در زمان حکومت حضرت مهدی ﷺ ظاهر می‌شود. عدالت گستری یکی از صفات و علایم حضرت مهدی موعود ﷺ است که در بیش از صد حدیث، ایشان با این وصف معرفی شده‌اند؛^۴ چنان‌که در نهج البلاغه آمده است:

۱. صافی گلپایگانی، انتظار عامل مقامت، ص ۶۵.

۲. نهج البلاغه، حکمت ۴۳۷.

۳. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، ص ۳۲۵.

۴. کلینی، الکافی، ج ۵، ص ۲۶۶.

۵. کبیر مدنی شیرازی، ریاض السالکین فی شرح صحیفة سید الساجدین، ج ۵، ص ۱۸۰.

۶. صافی گلپایگانی، امامت و مهدویت، ج ۱، ص ۳۸۲.

«فَيْرِيكُمْ كَيْفَ عَدْلُ السِّيَرَةِ وَيُحْيِي مَيِّتَ الْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ»؛ سیره و روش دادگرا را برای شما نشان خواهد داد و آنچه را از کتاب و سنت مرده باشد، زنده خواهد کرد.»

حکومت و فرماندهی حضرت مهدی عجله الله تعالی فرجه با مردم و زبردستان و نیز رفتار یاران و متصدیان امور بر اساس عدالت حقیقی خواهد بود و هیچ گونه تکبر و برتری جویی میان آنان و مردم نخواهد بود.

زامداری یک حکومت بر مبنای عدل به کارگزاری عادل نیاز دارد؛ در غیر این صورت، برای اجرای عدالت تضمینی نخواهد بود. در حدیثی از امیرالمؤمنین علیه السلام چگونگی بیعت گرفتن حضرت مهدی و مواردی که بر آن از مردم بیعت خواهد گرفت، بیان شده است؛ که از آن جمله است: دزدی نکنند، مرتکب زنا نگردند، به مسلمانی فحش و دشنام ندهند، کسی را هتک حرمت نکنند، به خانه‌ای هجوم نبرند، کسی را به غیرحق زنند، طلا و نقره و گندم و جو را احتکار و ذخیره نکنند، مسجدی را خراب نکنند، شراب ننوشند، خَز و حریر نپوشند، کمر بند طلا نبنند، راهزنی نکنند، راهی را ناامن و مواد غذایی را احتکار نکنند و امر به معروف و نهی از منکر کنند.^۱ این امر به یاران و کارگزاران منحصر نخواهد بود، بلکه آن حضرت به عنوان رهبر جامعه بر خود نیز لازم می‌داند، مانند آن‌ها رفتار کند و از لباسی که آن‌ها می‌پوشند، بپوشد؛ بر مرکبی مثل مرکب آن‌ها سوار شود، چنان باشد که آنان می‌خواهند، به اندک راضی گردد، زمین را به یاری خدا از داد پر کند؛ چنان که از ستم پر شده باشد، خدا را چنان که حق پرستش اوست، عبادت کند و حاجب و دربان برای خود قرار ندهد.^۲ ایشان در ادامه بر نظام امامت به عنوان بهترین نظام حاکم بر انسان‌ها اشاره کرده و بر این باور است:

امامت یگانه نظامی است که استثمار و استکبار و استعمار، و استفاده‌های نامشروع را که موجب فاصله‌ها و تقسیم‌بندی‌ها و توزیع‌های غیرعادلانه است، از بین می‌برد و قسط و عدل را برقرار می‌سازد و از افراط و تفریط جلوگیری می‌نماید.

۱. نهج البلاغه، خ ۱۳۸.

۲. صافی گلپایگانی، منتخب الاثر، ج ۲، ص ۳۳۹.

۳. همان، ج ۳، ص ۱۲۸-۱۲۹.

در این نظام، هم قوانینی که اساس عمل است، به عدل و حق و برقراری توازن و تعادل نظر دارد و هم حاکم و نظام حکومت و قوه مجریه‌ای که اجرای این قوانین را به عهده دارد، از طریق عدل منحرف نمی‌گردد. این، یکی از مشخصات و معرّف این نظام است که استقرار آن، عدل مطلق و خیر و احسان برقرار می‌کند و اموال و مواد مورد نیاز، و مشاغل و مناصب را به قسط و عدل توزیع و تقسیم می‌نماید و غرایز فطری و جسمی انسان را اشباع و طغیان و سرکشی آن‌ها را مهار می‌نماید.^۱

آیت‌الله صافی گلپایگانی معتقد است که اعتقاد به ظهور و رابطه بین حاکم و مردم در جهان، و معیار اسلامی بودن حکومت‌ها همسوبودن با این شاخص، یعنی عدل است. ایشان در ادامه می‌افزاید:

انسان منتظر، برقراری عدالت را خواستار می‌شود، روابط استکباری و استضعافی و استعبادی را به هر شکل و صورت که باشد، رد کرده و با آن مبارزه می‌نماید. معتقد به این ظهور و عدالت اجتماعی اسلامی، اگر مسئول و متصدی کاری باشد، خود را خدمتگزار مردم و برای مردم می‌داند و اگر از افراد عادی است، با مسئولان امور، سلوک خود را عادی و منزّه از تملّق و فروتنی‌های بی‌مورد می‌سازد و از آنان توقع تبعیض و مسامحه در انجام وظیفه نمی‌کند، بلکه در برقراری عدالت اجتماعی با آنان همکاری می‌نماید.^۲

از دیدگاه ایشان، شخص منتظر با الگو گرفتن از حکومت‌های معصومان و سر لوحه قرار دادن رفتار پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و امام علی علیه السلام، به عنوان یگانه حاکمان حکومت اسلامی، موظف است در برقراری ملاک‌های اسلامی تلاش کند. از نظر روانی، اعلام این که روزی جهان از عدل و داد پر خواهد شد، نوعی منطق و آینده‌نگری است که هیچ چیز جز عدالت و قسط او را قانع نمی‌کند. این است زندگی ایده‌آل و شرافتمندانه و درخور شأن انسان، و این است آن

۱. همان، امامت و مهدویت، ج ۱، ص ۴۲۱.

۲. همان، ص ۳۸۶.

مجتمعی که انسان‌ها همیشه باید کوشش کنند تا خود را به آن نزدیک نموده و رسیدن به آن را نصب‌العین خود قرار دهند و آنی و لحظه‌ای از عشق به آن نظام و آرزوی آن غافل نباشند و تا می‌توانند فاصله‌های اجتماعی، فکری، مالی و سیاسی را با آن نظام الهی و مجتمع مقدس انسانی کم کنند و آن نظام عزیز و نهایی را معیار ارزش نظامات دیگر قرار دهند.^۱

۴. مساوات اسلامی

«مساوات» در لغت به معنای تساوی، برابری و عدالت است.^۲ استاد مطهری در تبیین این لفظ معتقد است:

مساوات و نفی تبعیض یکی از اصول و ارکان ایدئولوژی اسلامی است. از نظر اسلام انسان‌ها به حسب گوهر و ذات برابرند. مردم از این نظر دو گونه یا چند گونه آفریده نشده‌اند. رنگ، خون، نژاد و قومیت، ملاک برتری و بالانشینی افراد در مقایسه با یکدیگر نیست. سید قرشی و سیاه حبشی برابرند. آزادی، دموکراسی و عدالت در اسلام زاده برابری و مساوات انسان‌هاست.^۳

یکی از اهداف اصلی و اولیه‌ای که پیامبر اکرم در پی تثبیت آن بودند، زدودن برتری‌های نژادی و قبیله‌ای بود. اسلام تنها ملاک برتری انسان‌ها را تقوا و کرامت انسانی معرفی می‌کند. قرآن کریم در خطاب‌هایی مثل «یا ایها الناس» و «یا بنی آدم» که در قرآن مجید آمده است، انسان‌ها را به طور مساوی خطاب فرموده است.

از مهم‌ترین نشانه‌های مساوات در اسلام، تساوی در قانون است و لذا قوانینی مانند جهاد، زکات، علم اندوزی، امر به معروف و نهی از منکر، بهره‌مندی از بیت‌المال برای تمام افراد یکسان است. یکی از قوانینی که در اجتماعات بشری از اهمیت بالایی برخوردار است، قانون امر

۱. صافی گلپایگانی، امامت و مهدویت، ج ۱، ص ۴۴۰.

۲. دهخدا، لغتنامه.

۳. مطهری، مجموعه آثار، ج ۲، ص ۲۵۰.

به معروف و نهی از منکر است.^۱ قرآن مجید می‌فرماید: «وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ»^۲

این تنها نمونه‌ای از قوانین اجتماعی است که در میان مسلمانان حاکم است. بسیاری از احکام اسلام، اجتماعی هستند و شرط اجرای آن‌ها تشکیل حکومت اسلامی است. در زمان ظهور حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الیه نظام امامت و مساوات به واسطه ایشان در روی کره زمین بین تمام انسان‌ها برقرار شده و ظهور مهدی موعود با ظهور مساوات جهانی همراه است. بنابراین، انسان منتظر، یعنی شخصی که به مساوات و برابری معتقد می‌باشد. چنین شخصی بنا بر عقیده خویش در ایام غیبت نیز در جای جای زندگی فردی و اجتماعی خود تا حد ممکن مساوات اسلامی و ترک تبعیض را اجرا می‌کند. قسط و عدل، مساوات و برابری از ویژگی‌های اصلی حکومت اسلامی است و اصل وجوب آن در زمان غیبت و یا ظهور تغییر نخواهد کرد. در روایتی که زراره از امام صادق علیه السلام نقل می‌کند، چنین آمده است:

«سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنِ الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ فَقَالَ حَلَالٌ مُحْتَدٍ حَلَالٌ أَبَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَ حَرَامُهُ حَرَامٌ أَبَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ...»^۳ ممکن است در زمان غیبت، برخی از احکام اجتماعی را نتوان به طور کامل در جامعه اجرا کرد؛ اما این امر خدشه‌ای بر اصل وجوب رعایت آن بر تک تک آحاد جامعه وارد نمی‌کند.

آیت الله صافی گلپایگانی بر این باور است:

معتقد به ظهور مساوات اسلام و ظهور مجری واقعی آن - حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الیه - از نابرابری‌ها رنج می‌برد و از تبعیضات متنفر است و با واگذار کردن کارها به ناهلان که یک تبعیض بسیار خطرناک است، تا می‌تواند مبارزه می‌نماید. شیعه معتقد به این نظام و آن ظهور کلی، باید اجتماعش نمونه و معرّف مساوات اسلامی باشد و نظامی را که رهبری آن با حضرت بقیة الله عجل الله تعالی فرجه الیه است، به مساواتش، به عدالتش و به

۱. صافی گلپایگانی، امامت و مهدویت، ص ۳۷۱.

۲. توبه: ۷۱

۳. کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۵۸.

فضیلتش به دنیا نشان دهد؛ زیرا دین یک وظیفه، یک تعهد و یک مسئولیت بزرگ است و اعتقاد به ظهور مساوات اسلامی و ظهور صاحب الزمان عجل الله تعالی فرجه بدون انجام عملی آن و بدون مساوات خواهی عملی، وفای به این تعهد و عمل به این وظیفه و توجه به این مسئولیت نمی باشد.^۱

۵. انتظار عامل بقا و مانع ارتداد

در جنگ احد، مسلمانان آزمایش سختی را گذراندند. امیرالمؤمنین، علی رضی الله عنه با رشادت‌ها و فداکاری‌های خویش از جان پیامبر صلی الله علیه و آله محافظت کرد و جنگجویان نامی مشرکان را به قتل رساند. جبرئیل مواسات بی نظیر امام علی رضی الله عنه را همراه پیغمبر صلی الله علیه و آله ستود. در این آزمایش و امتحان عده‌ای از مسلمانان به گمان این که پیامبر از دنیا رفته است، اسلام را رها کردند و منکر همه چیز گشتند. مهم‌ترین درس این واقعه در کنار تمام تلخی‌هایی که برای پیامبر و اسلام رخ داد، این بود که با وقوع بدترین رویدادها، شما نباید به عقب برگردید. آیات متعددی در مذمت و حرمت ارتداد نازل شد که از جمله این آیه بود:

«وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَصُرَ اللَّهُ شَيْئاً وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ»^۲؛ و نیست محمد مگر رسولی که قبل از او هم پیامبران بسیاری بوده‌اند. آیا پس اگر [او] مُرد یا کشته شد، به عقب برمی‌گردید؟! و هرکس به عقب برگردد، هرگز به خدا زیانی نمی‌رساند و خدا به زودی شاکران را پاداش می‌دهد.

هنگامی که امر مهمی مانند رحلت پیامبر خاتم و آورنده اسلام، مجوز ارتداد و بازگشت به نظام‌های قبل از اسلام نمی‌گردد؛ پس مسلمانان نباید از هیچ حادثه دیگر، به نظام‌های طاغوت مایل شوند.^۳

۱. صافی گلپایگانی، امامت و مهدویت، ج ۱، ص ۳۷۲.

۲. محمد: ۱۵.

۳. صافی گلپایگانی، انتظار عامل مقاومت، ص ۷۶.

آیت‌الله صافی گلپایگانی امید به آینده و عدم برگشت به جاهلیت را از آثار اجتماعی انتظار می‌دانند:

انتظار مصلح آخرالزمان و مهدی موعود، علاوه بر ریشه‌های استوار مذهبی و اسلامی، دارای عالی‌ترین فلسفه اجتماعی است. مسلمانان عقیده دارند که انقلاب اسلام، جهان‌گیر و پیروز می‌شود و عالم از این نابسامانی‌های مدنیّت منهای شرف و انسانیت نجات پیدا می‌کند و بازگشت به عقب و ارتداد و عقب‌گرد، خلاف اصل و خلاف نهضت انبیا و تعالیم اسلام است.^۱

در دنیای امروز با نام ترقی و پیشرفت، به میراث گذشتگان، عنوان ارتداد و ارتجاع داده و آن را رها کرده‌اند. در حقیقت، مصداق و معنای حقیقی تمدن و پیشرفت، توجه به اهداف عالی انسانی و پرداختن به فضایل انسانی است که به فراموشی سپرده شده است و جای آن ظلم، تجاوز، طغیان، شهوت‌رانی و ناامنی با نام تجدد و مدرنیته روی کار آمده است؛ ولی این توخّش تا هرکجا برود، به این دلیل که با سیر کمالی بشر هم خوانی ندارد، به سرنگونی محکوم است.

انسان منتظر و آینده‌نگر بر مبنای اعتقاد به آمدن مصلح جهانی با نظام‌های مشرک و گریزان از خدا همراه نمی‌گردد و با حفظ ثبات و استواری خویش به هدف پیش می‌رود؛ زیرا او یقین دارد وعده و سنت الهی به طور قطع محقق خواهد شد و بساط روی گردانی از فطرت جمع می‌گردد و ظلم پایان‌پذیر است؛ چنان که در قرآن آمده است: «إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ»^۲.

از دیدگاه آیت‌الله صافی، مسلمان، تسلیم ظلم و فساد نمی‌شود و با ستمگران هم صدا نخواهد شد. ایشان در ادامه می‌گویند:

این اصل انتظار مانند یک قوه مبقیه و عامل بقا و پایداری، طرفداران حق و عدالت و اسلام‌خواهان حقیقی را در برابر تمام دستگاه‌های فشار، استعباد،

۱. همان، ص ۷۷.

۲. اعراف: ۱۲۸.

جهل و شرک، بشرپرستی و فسادانگیزی پایدار نگه می‌دارد و همواره بر روشنی چراغ امیدواری منتظران و ثبات قدم و مقاومت آن‌ها می‌افزاید و آنان را در انجام وظایف، شور و شوق و نشاط می‌دهد. این اصل انتظار است که در مبارزه حق و باطل، صفوف طرفداران حق را فشرده‌تر و مقاوم‌تر می‌کند و آن‌ها را به نصرت خدا و فتح و ظفر نوید می‌دهد.^۱

انتظار به معنای مثبت آن، با پویایی و حرکت همراه است و این مقوله هیچ بهانه‌ای را در ترک وظایف اجتماعی و قوانین اسلامی نمی‌پذیرد. نباید به دلیل غیبت امام معصوم خود را از اجرای دستورهای خداوند معاف بدانیم و با یاس و بی‌تفاوتی وضع موجود را توجیه کرد. این انتظار، حرکت، نهضت و مبارزه با بازگشت به عقب و ارتداد است. مکتبی که برای آبیاری ریشه آن تمام ائمه معصوم علیهم‌السلام تلاش کردند و برای به ثمر رساندن آن خون دل‌ها و قربانی‌ها تقدیم کرده‌اند. انتظار، به معنای زنده نگه داشتن نام و راه مکتب اسلام است تا زمان تشکیل حکومت جهانی مهدوی به دستان مبارک حضرت ولی عصر عجل‌الله‌تعالی‌فی‌امره.

۱. صافی گلپایگانی، انتظار عامل مقاومت، ص ۸۲.

نتیجه‌گیری

تمام افعال خداوند متعال هدفمند و بر مبنای حکمت است. به طور قطع در انتظار امام معصوم بودن آثار فردی و اجتماعی برای بشر خواهد داشت که در علوم جامعه‌شناسی از آن به عنوان پدیده‌ای کارکردی یاد می‌کنند. از دیدگاه آیت‌الله صافی گلپایگانی کارکردهای انتظار متعددند و می‌توانند زمینه رشد و ترقی بشر را فراهم و در نهایت جامعه را برای ظهور مهیا کنند. عواملی مانند امید به آینده مطلوب، کاهش یاس و اضطراب، کاهش رذایل و اهمیت به فضایل اخلاقی را می‌توان از کارکردهای فردی اعتقاد به وجود امام عصر عجل الله تعالی فرجه دانست؛ اما کارکردهای اجتماعی انتظار که به تبع کارکردهای فردی پدید می‌آیند، بدنه اصلی این نوشتار را تشکیل می‌دهد.

از دیدگاه آیت‌الله صافی، وحدت جامعه اسلامی، یعنی اعتقاد به خدا، قبله، پیامبر و امام غایب مردم را به تکاپو می‌اندازد تا دست از اختلاف‌ها بکشند و به سوی تشکیل جامعه جهانی گام بردارند. انتظار، زمینه مقاومت در برابر حکومت ظالمان را استحکام می‌بخشد و با تمسک به آن عدالت اجتماعی، عدل و قسط، مساوات اسلامی در جامعه شکل می‌گیرد. در جامعه منتظر ارتداد و عقبگرد به جاهلیت حرام و همین امر سبب بقای جامعه شیعی است.

منابع

قران کریم

۱. الشریف الرضی، الامام علی بن ابی طالب علیه السلام، **نهج البلاغه**، محقق: محمد عبده، دار المعرفه، بیروت، ۱۴۱۲ق.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی، **کمال الدین و تمام النعمه**، انتشارات اسلامیه، تهران، ۱۳۹۵.
۳. توسلی، غلام عباس، **نظریه های جامعه شناسی**، تهران، سمت، ۱۳۷۶.
۴. چراغی کوتیانی، اسماعیل، «کارکردهای اجتماعی آموزه انتظار از منظر آیت الله خامنه ای»، **نشریه معرفت فرهنگی اجتماعی**، شماره ۴۲، ۱۳۹۹.
۵. دهخدا، علی اکبر، **لغتنامه**، دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۷۳.
۶. فراهیدی، خلیل بن احمد، **العین**، موسسه دارالهجره، بی جا، ۱۴۰۹ق.
۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، **مفردات الفاظ القرآن**، نشر کتاب، بی جا، ۱۴۰۴ق.
۸. سلیمیان، خدامراد، **درسنامه مهدویت**، بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود، قم، ۱۳۸۹.
۹. _____، **فرهنگ نامه مهدویت**، بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود، قم، ۱۳۸۳.
۱۰. شفر، ریچارد، **فرهنگ فشرده جامعه شناسی**، مترجم: حسین شیران، نشر دیجیتال جامعه شناسی شرقی، ۱۳۹۱.
۱۱. عیاشی، محمد بن مسعود، **کتاب التفسیر**، چاپخانه علمیه، تهران، ۱۳۸۰ق.
۱۲. کبیر مدنی شیرازی، سید علی خان بن احمد، **ریاض السالکین فی شرح صحیفه سید الساجدین**، مصحح: محسن حسینی امینی، دفتر انتشارات اسلامی، قم، ۱۴۰۹ق.
۱۳. کلینی، محمد بن یعقوب، **الکافی**، مصحح: علی اکبر غفاری و محمد، آخوندی، دار الکتب الاسلامیه، تهران، ۱۴۰۷.
۱۴. صافی، لطف الله، **انتظار عامل مقاومت**، دفتر تنظیم و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی صافی گلپایگانی، قم، ۱۳۹۲.
۱۵. مامت و مهدویت، دفتر تنظیم و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی صافی گلپایگانی، قم، ۱۳۹۵.
۱۶. **منتخب الاثر فی الامام الثانی عشر علیه السلام**، مؤسسه حضرت معصومه علیها السلام، قم، ۱۳۷۷.

۱۷. صدر، سید محمد، *تاریخ الغیبه*، درالمعارف، قم، ۱۳۹۶.
۱۸. مطهری، مرتضی، *مجموعه آثار*، انتشارات صدرا، چاپ دوم، قم، ۱۳۷۰.
۱۹. مکارم شیرازی، ناصر، *حکومت جهانی مهدی*، نسل جوان، چاپ پنجم، قم، ۱۳۸۶.
۲۰. مجلسی، محمد باقر، *بحارالانوار*، دار احیاء تراث عربی، بیروت، بی تا.
۲۱. محسنی، منوچهر، *مقدمات جامعه شناسی*، نشر دوران، تهران، ۱۳۸۳.